

В.В. АНІПЯРКОЎ

УТВАРЭННЕ І МЕХАНІЗМ ДЗЕЙННЯ ІНСТЫТУТАЎ ТАРГАВІЦКАЙ КАНФЕДЭРАЦЫІ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Раскрываецца механізм дзейнасці Тарговецкай канфедэрацыі на беларускіх землях. Выдзяляюцца цэнтральныя і рэгіянальныя органы ўправлення, праводзіцца аналіз іх узаемадзеянняў паміж сабой і з насельніцтвам.

The article shows the mechanism of action of the Targowica Confederation on the Belarusian lands. It describes the central and regional bodies of government and analyses their interactions with the population.

Таргавіцкая канфедэрацыя (1792–1793) даследуецца ў навуковай літаратуры пераважна як сродак забеспячэння палітычных інтарэсаў Расійскай імперыі на землях Рэчы Паспалітай. Пры такім падыходзе аналіз дзейнасці канфедэратаў ператвараецца ў пошук адказу на пытанне аб узроўні віны мясцовай шляхты за знікненне ВКЛ і Польскага Каралеўства. У кантэксце гісторыі міжнародных адносін гэтае пытанне робіцца часткай даўняй дыскусіі наконт суадносін вонкавага і ўнутранага фактараў у падзелах Рэчы Паспалітай. Між тым, калі аддзяліць праблему другога падзелу Рэчы Паспалітай непасрэдна ад функцыянавання Таргавіцкай канфедэрацыі, вылучыўшы дзейнасць яе інстытутаў у асобны прадмет вывучэння, зробіцца відавочным, што многія аспекты дзейнасці таргавічан яшчэ не раскрыты або патрабуюць тлумачэння на аснове іншых метадалагічных падыходаў.

Агульнавядома, што імкненне да ідэалу «залатых шляхецкіх вольнасцяў» стварыла на землях ВКЛ і Польскага Каралеўства катэгорыю грамадска-палітычных стасункаў, якая не сустракалася ў XVII–XVIII ст. у іншых краінах Еўропы. Складовым элементам той «рэспубліканскай» сістэмы былі канфедэрацыі. З пункту гледжання мясцовай прававой традыцыі права шляхты на іх стварэнне рэалізавала ў канчатковай форме ідэю прамой саслоўнай дэмакратыі. На тэрыторыях, ахопленых канфедэрацкімі інстытутамі, дзейнасць дзяржапарату прыпынялася, функцыі ўлады, у тым ліку судовыя, пераходзілі да «народа-

шляхты» ў форме абраных «народам» прадстаўнікоў, якія ўтваралі новую надзвычайную ўладу ў выглядзе сістэмы канфедэрацкіх саюзаў. Дзейнасць канфедэратаў, такім чынам, немагчыма адлюстравать інакш, як у выглядзе сістэмы: з прынцыпамі іерархічнага падзелу, размеркавання паўнамоцтваў і ўзгадненнем дзейнасці паміж яе структурнымі элементамі.

На беларускіх землях арганізацыйную структуру Таргавіцкай канфедэрацыі ўтварылі цэнтральнае кіраўніцтва і рэгіянальныя канфедэрацыі, што былі абвешчаны ў сталіцах ваяводстваў і павеятаў, статус якіх прызналі таргавічане. Рухам сумесна кіравалі Генеральныя канфедэрацыі ВКЛ і Польскага Каралеўства. Іх утварэнне адбылося ў розны час, а ў агульную структуру яны аб'ядналіся на ганаровым з'ездзе ў Брэсце 11 верасня 1792 г. Але і пасля ўзнікнення Генеральнай канфедэрацыі абодвух Народаў узаемаадносін з канфедэрацкімі саюзамі, якія дзейнічалі на беларускіх землях, па-ранейшаму належалі да кампетэнцыі Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ, якая была абвешчана ў Вільні 25 чэрвеня 1792 г. Яе аснову складала рада консулаў, у якую мясцовыя канфедэрацыі павінны былі накіроўваць па два сваіх прадстаўнікі. На практыцы гэта правіла не выконвалася. Інтэрэсы павеятаў, у якіх канфедэрацыі былі абвешчаны пазней прыгаданай даты, у консульскай радзе прадстаўлялі асобы, прызначаныя самой Генеральнай канфедэрацыяй. Часам здаралася, што маршалкі і консулы новых рэгіянальных канфедэрацый настойвалі на гаран-

таванні павятовага выбарчага права, просячы аб замене прадстаўнікоў павета, прызначаных зверху, на дэлегатаў, абраных мясцовай канфедэрацыяй. Атрымаўшы ў кастрычніку 1792 г. такія просьбы з Бабруйска, Генеральная канфедэрацыя ВКЛ пастанавіла: «Паданне мемарыяла <...> згаданым маршалкам (канфедэрацыі М. Прушаноўскім. – В. А.) і консуламі Рэчыцкага павета, як і другога <...> ад згаданага Хлявінскага, маршалка Рэчыцкага павета, ужо пасля прынятай у гэтай акалічнасці рэзалюцыі, прызначаць несвоечасовым і непатрэбным, і абодва яны і лісты, падобныя да іх, калі яны размешчаны сярод актаў, у той самай кнізе актаў павінны быць абвергнуты як непраўдзівыя»¹. (Тут і далей пераклад аўтара. – В. А.)

Не маючы магчымасці поўнасьцю сфарміраваць склад мясцовых канфедэрацый на этапе іх узнікнення, кіраўніцтва рухам карэктывавала спісы іх ураднікаў у ходзе падзей. Напрыклад, асобныя консулы па загаду цэнтральнага кіраўніцтва выводзіліся са складу мясцовых канфедэрацый, каб увайсці ў склад консулаў Генеральнай канфедэрацыі, у якой прадстаўлялі інтарэсы іншага павета². Улічваючы, што вольныя або вызваленыя вакансіі, як правіла, запаўняліся паводле рэзалюцый зверху, не выпадае казаць пра мясцовае самакіраванне ў таргавіцкі перыяд. Формай кантролю насельніцтва над дзейнасцю органаў рэгіянальнай улады з'яўляўся выключна зварот да Генеральнай канфедэрацыі, якая кантралявала судовую і адміністрацыйную дзейнасць мясцовых канфедэрацый, разглядаючы судовыя апеляцыі на рашэнні іх судаў, скаргі і просьбы грамадзян, а таксама сачыла за захаваннем у рэгіёнах ідэйнага кірунку дзейнасці канфедэрацыі.

Забеспячэнне праграмагна адзінства сярод таргавічан пачыналася з прывядзення актаў рэгіянальных канфедэрацый да агульнага ўзору, які патрабаваўся Генеральнай канфедэрацыяй. Як запісана ў рэзалюцыі ад 22 верасня 1792 г., «Генеральная канфедэрацыя ВКЛ, <...> атрымаўшы (з Бабруйска. – В. А.) акт канфедэрацыі павета, зроблены ў форме неналежнай, якая не ва ўсім згодная з актамі канфедэрацыі Літоўскага Народа, выправіць гэты акт паводле акта Генеральнай канфедэрацыі загадвае. А што датычыць абывацеляў, якія пад названым актамі падпісаліся і ў далейшым далучаліся да яго, (Генеральная канфедэрацыя. – В. А.) дэкларуе, што змена самога акта сапраўднасць здзейсненых акцэсаў (да канфедэрацыі. – В. А.) ставіць пад сумніў не мае»³. Рэзалюцыі такога зместу атрымвалі канфедэрацыі, акты аб узнікненні якіх не змяшчалі крытыкі дзейнасці Чатырохгадовага сейма, утрымлівалі словы вернасці каралю ў асобе Станіслава Аўгуста. Толькі пасля атрымання ад Генеральнай канфедэрацыі рэзалюцыі, у якой зацвярджаўся акт мясцовай канфедэрацыі, апошня мела права распачаць судовую і адміністрацыйную дзейнасць у павеце.

Дзейнасць таргавіцкіх інстытутаў не прадугледжвала падзел выканаўчых і судовых кампетэнцый. Суды ніжэйшай інстанцыі працавалі ў складзе трох і болей чалавек. Функцыі суддзьяў належалі маршалкам, пісарам і консулам мясцовых канфедэрацый. Кіраўніцтва рухам працэсы судаводства ў рэгіёнах кантралявала, выкарыстоўваючы падзел судаў на інстанцыі. Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ належала функцыя суда другой інстанцыі, у які насельніцтва магло звяртацца з апеляцыямі на судовыя рашэнні рэгіянальных канфедэрацый. Шыман Касакоўскі, якому даручалася вайсковае кіраўніцтва рухам з тытулам палявога гетмана ВКЛ, у рэзалюцыі ад 26 ліпеня 1792 г. адзначаў, што «апеляцыя да Генеральнай канфедэрацыі ў кожнай справе павінна быць забяспечана, за выключэннем тых спраў, прадмет якіх не перавышае 5 злотых»⁴. Нягледзячы на гэта, рэгіянальныя канфедэрацыі абмяжоўвалі магчымасці перагляду сваіх рашэнняў, не дазваляючы апеляваць па шмат якіх судовых дэкрэтах. Забарона апеляцый пазначалася ў тэксце і матывавалася прававымі нормамаі, найчасцей палажэннямі Статута 1588 г. або «канстытуцыямаі» сеймаў, якія па пэўных справах не дазвалялі аспрэчваць рашэнні суда першай інстанцыі⁵. Апеляваць да суда Генеральнай канфедэрацыі забаранялася таксама ў сітуацыі пра межжавых судовых дэкрэтаў, калі разгляд справы рэгіянальнай канфедэрацыяй не быў яшчэ скончаны⁶. Калі апеляцыя прызнавалася неправамоцнай, спроба яе ўнясення ў кнігі канфедэрацкага суда разглядалася як правапарушэнне. У такіх выпадках апеляцыю трактавалі як непадпарадкаванне суду, а яе падаўца маглі пакараць пазбаўленнем волі. Пры гэтым Генеральная канфедэрацыя ВКЛ часам разглядала апеляцыі насуперак рашэнням рэгіянальных канфедэрацый аб іх забароне. Усё залежала ад настойлівасці і магчымасцей падаўца.

Прыкладам таго, як на практыцы дзейнічаў механізм апеляцыйных зваротаў, з'яўляецца справа Ігнацыя Кастравіцкага супраць Караля Ласковіча. Прадметам спрэчкі была зямельная ўласнасць. Бакі абвінавачвалі адзін аднаго ва ўзаемных рабунках з выкарыстаннем узброеных людзей. У кастрычніку 1792 г. суд прыняў бок К. Ласковіча, які з'яўляўся консулам мясцовай Лідскай канфедэрацыі, прызначыўшы І. Кастравіцкаму шэсць тыдняў вязніцы і 100 коп грошаў штрафу. Прадстаўнік І. Кастравіцкага Кавальскі адразу падаў за сваім подпісам апеляцыю ў суд Генеральнай канфедэрацыі. Гэту апеляцыю Лідская канфедэрацыя прызнала неправамоцнай, спаслаўшыся на незавершаны характар справы, а падаўцу прысудзіла два тыдні зняволення⁷. У такіх варунках І. Кастравіцкі, генерал-ад'ютант літоўскага войска, звярнуўся да Аляксандра Сапегі, маршалка Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ, які апеляцыю дазволіў⁸. У лістападзе 1792 г. рэ-

залюцыя Генеральнай канфедэрацыі прызнала судовыя дэкрэты Лідскай канфедэрацыі па справе І. Кастравіцкага прадузятымі, а суддзяў, якія іх падпісалі, выклікала для разбіральніцтва ў Вільню⁹.

Другой формай звароту насельніцтва да Генеральнай канфедэрацыі былі скаргі і просьбы, мэта якіх – атрыманне рэзалюцыі, што перанакіроўвалася рэгіянальным канфедэрацыям у форме загаду. Скардзіца на іншыя суб'екты грамадскіх адносін у павеце было зручней да рэгіянальных канфедэрацый, а прадметам скаргаў насельніцтва да Генеральнай канфедэрацыі найчасцей была дзейнасць службоўцаў рэгіянальных канфедэрацый. Неабходнасць просьбы да Генеральнай канфедэрацыі таксама ўтрымлівала прэтэнзію да рэгіянальнай канфедэрацыі, якая не магла або не жадала вырашыць пэўнае пытанне, хаця тэкст прашэння ў адрозненне ад скаргі не выкладаў такі папрок у адкрытай форме. Скаргі падзяляліся на індывідуальныя і калектыўныя. Калектыўныя скаргі, як правіла, адлюстроўвалі канфлікт шляхты павета з мясцовай канфедэрацыяй, у якім Генеральную канфедэрацыю прасілі выступіць у якасці арбітра.

Часам у скаргах падаўцы адзначалі імкненне рэгіянальных канфедэрацый увайсці ў прадмет паўнамоцтваў Генеральнай канфедэрацыі. У маніфесте Яна Скомпскага змешчана просьба да Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ забараніць у Ваўкавыскім павеце лекарскую дзейнасць Яна Статкевіча, «які, не маючы патэнта ў лекарскім мастацтве <...> каго курыраваў, таму заўсёды ў здароўі шкодзіў, і не аднаго да небяспекі жыцця давёў, сам сябе ўтытулаваўшы»¹⁰. Напярэдадні маніфеста абскарджаны Я. Статкевіч ініцыяваў судовы разбіральніцтва ў мясцовым судзе Ваўкавыскай канфедэрацыі, карыстаючыся, па словах Я. Скомпскага, заступніцтвам яе маршалка Францішка Кулешы. У маніфесте паведамлялася, што маршалак імкнуўся сам вырашыць пытанне кампетэнтнасці лекара, нягледзячы на тое, што яно можа быць высветлена толькі праз адпаведны экзамен медыцынскага калегіума ў Вільне, а значыць, належыць да кампетэнцыі суда Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ.

Зносіны рэгіянальных канфедэрацый з кіраўніцтвам абапіраліся на шырокую карэспандэнцыю. Пэральнік дакументаў, якія Генеральная канфедэрацыя дасылала ў паветы, уключаў судовыя дэкрэты, універсалы, дэкларацыі, рэзалюцыі. Дэкрэты свайго суда Генеральная канфедэрацыя адсылала, патрабуючы, каб рэгіянальныя канфедэрацыі на месцы забяспечылі іх рэалізацыю. Рэзалюцыі адлюстроўвалі рашэнне цэнтральнага кіраўніцтва рухам па канкрэтнаму пытанню; маглі накіроўвацца як да адной рэгіянальнай канфедэрацыі, так і да ўсіх канфедэрацый разам. Універсалы і дэкларацыі з'яўляліся праграмнымі дакументамі, скіраванымі да грамадскасці. Іх тэксты звычайна вывешваліся на сценах парафіяльных

касцёлаў. Шэраг названых дакументаў выйшлі за подпісам Шымана Касакоўскага, большасць – за подпісамі маршалкаў Генеральных канфедэрацый ВКЛ і абодвух злучаных Народаў А. Сапегі і С. Шчэснага Патоцкага.

Механізм умяшальніцтва Генеральнай канфедэрацыі ў дзейнасць рэгіянальных канфедэрацый, акрамя пісьмовых загадаў, уключаў права яе консулаў удзельнічаць у пасяджэннях рэгіянальнай канфедэрацыі свайго павета або ваяводства. Рэзалюцыя Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ ад 5 кастрычніка 1792 г. адзначала, што консул Генеральнай канфедэрацыі «або з уласнай волі, або ад нас прысланы паводле ўсялякага закона і слушнасці засядаць у канфедэрацыі (мясцовай. – В. А.) можа з правам рашаючага голасу ва ўсялякіх матэрыях, акрамя судовых, у якіх мае толькі дарадчы голас. А мясцовы маршалак, які з пасады сваёй ніжэйшы, старшынства гэтаму маму консулу ўступіць павінен»¹¹. Рэзалюцыя не патрабавала выкладаць прычыны ўдзелу ў пасяджэннях мясцовых канфедэрацый консулаў Генеральнай канфедэрацыі, паўнамоцтвы якіх яна разглядала як сродак памяншэння карупцыі ў рэгіёнах. Тым не менш дакументацыя таргавічан сведчыць, што выпадкі прамога ўмяшальніцтва консулаў Генеральнай канфедэрацыі ў працу мясцовых органаў улады былі нешматлікія, гэта значыць пісьмовая карэспандэнцыя ўсё ж заставалася найбольш распаўсюджанай формай кантролю над дзейнасцю рэгіянальных структур руху.

Інфармацыю аб сваёй рабоце ваяводскія і павятовыя канфедэрацыі выкладалі ў форме рапартаў, якія павінны былі адсылацца ў канцылярыю Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ штомесяц. У першых рапартах ад канфедэрацый патрабаваліся звесткі аб колькасці абывацеляў, якія далучыліся да акта мясцовай канфедэрацыі, захаванні ўсімі службоўцамі адзіных стандартаў прыступання да руху. У далейшым асноўнае месца ў рапартах пачала займаць тэма забеспячэння расійскага войска, у гэтай сувязі самі рапартаў страчвалі строгі характар справаздач, дадаткова робячыся адной з форм наракання канфедэрацый на цяжкія адносіны з размешчанымі ў павеце расійскімі вайскоўцамі і складанасць збірання патрабаванай колькасці правіянту і фуражу.

Службоўцы мясцовых канфедэрацый любілі падкрэсліць у рапартах сваю лаяльнасць да цэнтральнага кіраўніцтва, дакладнае выкананне імі ўсіх распараджэнняў Генеральнай канфедэрацыі. Часам такія словы шанавання выкарыстоўваліся як своеасаблівы ўступ, пасля якога ў рапарце рэгіянальнай канфедэрацыі распавядалася пра падзеі, што стварылі падставу яе службоўцам быць незадаволенымі стаўленнем да сябе з боку кіраўніцтва канфедэрацыі або іншых урадавых арганізацый. У студзені 1793 г. Мінская канфедэрацыя пісала кіраўніцтву пра абставіны збору ў Мінску чопавага падатку, які

выплачваюся пры вырабе або імпарце алкаголю. Да ўтварэння канфедэрацыі права спягання таго падатку было выкуплена Комарам, а паводле кантракта, заключанага ваяводскай канфедэрацыяй, перададзена за 19 тысяч злотых Ігнацыю Таранкевічу, Мікалаю Гайдукевічу і іудзею Іха Ківовічу. 21 верасня 1792 г. такое рашэнне зацвердзіла Генеральная канфедэрацыя ВКЛ, але Скарбовая камісія ВКЛ пасля аднаўлення сваёй працы ўзнавіла ў ранейшых правах Комара, а кантракт, заключаны Мінскай канфедэрацыяй, скасавала – па словах незадаволеных консулаў – «топчачы веру абывацеляў, якую павінны мець адносна магістратур, што валодаюць паўнамоцтвамі, даручанымі ім у нас або дзесьці найвышэйшай уладай, якая адна мела права перарабляць тое, што з яе волі і загаду мясцовыя канфедэрацыі вырашылі»¹².

Характэрна, што па меры свайго функцыянавання рэгіянальныя канфедэрацыі змянялі часавы прамежак паміж справаздачамі. Рапарты высылаліся з асобных паведаў па два і болей на месяц, выкарыстоўваліся канфедэрацыямі як нагода паведаміць кіраўніцтву пра чарговую праблему ў сваёй дзейнасці. Набыўшы такую функцыю, тэксты рапартаў адлюстравалі рост незадаволенасці рэгіянальных службоўцаў Таргавіцкай канфедэрацыі акалічнасцямі і вынікамі сваёй працы. У працэсе функцыянавання таргавіцкіх інстытутаў назіралася істотнае пагаршэнне адносін паміж рэгіянальнымі канфедэрацыямі, мясцовай шляхтай і расійскімі войскамі. Канфедэрацыі, якія выконвалі ролю пасрэдніцкіх інстытутаў у стасунках насельніцтва з вайсковымі аддзеламі Расійскай імперыі, ператварыліся ў аб'ект пастаянай крытыкі і шляхты, і расійскіх войск. Канфедэрацыя Мінскага ваяводства ў гэтай сувязі запэўнівала, што «штодзённа ўносіць малітвы аб набліжэнні часу, у якім складзе свае справы, бо тыя робяцца няясным ярмом, крыніцаю горычы, да таго ж коштам здароўя і гаспадаркі»¹³.

Разнавіднасцю пісьмовых зваротаў таргавічан да цэнтральнага кіраўніцтва былі запытанні і просьбы. Просьбы рэгіянальныя канфедэрацыі складалі ад імя паведа. Запытанні былі больш характэрныя для пачатковага перыяду дзейнасці канфедэрацыі, калі консулы яшчэ не мелі дакументаў Генеральнай канфедэрацыі з тлумачэннем розных аспектаў сваёй дзейнасці. Запытваліся пра збераганне падатковых сум, парадак вядзення судовых спраў, спосабы вырашэння канфліктных сітуацый мясцовых жыхароў з расійскімі салдатамі.

Калі мясцовай канфедэрацыі вельмі важна было вырашыць нейкае пытанне, яна высылала ў рэзідэнцыю Генеральнай канфедэрацыі свайго дэлегата. Дэлегатам звычайна прызначаўся адзін з консулаў, які павінен быў на сустрэчы з кіраўнікамі канфедэрацкага руху пераканаць іх у слушнасці пазіцыі, занятай рэгіянальнай канфедэра-

цыяй па выкладзенай праблеме, і садзейнічаць неадкладнаму прыняццю па ёй патрэбнай рэзалюцыі. Відаць, цэнтральнае кіраўніцтва дастаткова цяжка адносілася да спроб рэгіянальных канфедэрацый вырашаць хвалючыя іх пытанні праз дэлегатаў, бо такая практыка захоўвалася да канца існавання Таргавіцкай канфедэрацыі. Дэлегаты да Генеральнай канфедэрацыі атрымлівалі інструкцыі, якія, з аднаго боку, служылі доказам іх правамоцнасці, з другога – у пісьмовай форме, па пунктах, фіксавалі змест просьбы, падаваных у інтарэсе паведа. Напрыклад, інструкцыя, выдадзеная 14 лістапада 1792 г. Казіміру Венклевічу, консулу Мазырскай канфедэрацыі, «дэлегаванаму ў Гродна для выканання даручэння да Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі Літоўскай», у першым пункце ўтрымлівала даручэнне падаць прычыны, па якіх мясцовая канфедэрацыя не ўзяла пад сваю апеку ніякага роду падаткаў. Другі пункт пачынаўся з просьбы прыслаць на размяшчэнне мясцовае войска, «улічваючы, што Мазырскі павет застаецца ў патрэбе пошуку бяспекі як для павятовай канфедэрацыі, так і для саміх абывацеляў». Напрыканцы інструкцыі павятовая канфедэрацыя выказвала незадаволенасць з прычыны адсутнасці фінансавага забеспячэння: «Мазырская канфедэрацыя, калі дагэтуль паступленняў ні з прыбыткаў скарбовых не мела, ні за працу па бесперапыннаму ажыццяўленню службовых абавязкаў не атрымлівала сваёй платы, гарантанай універсаламі Найяснейшай Літоўскай канфедэрацыі, і калі сама не ў стане ўпрошанаму зараз з свайго шэрагу шануюнаму дэлегату <...> кампенсаваць бягучыя выдаткі, то з гэтай прычыны закранае сказанае ва універсалах Найяснейшай Генеральнай канфедэрацыі Літоўскай і іх словы вяртае да разгляду»¹⁴.

Здараліся сітуацыі, калі просьбы да Генеральнай канфедэрацыі ўступалі ў прамую супярэчнасць са зместам яе распараджэнняў, патрабуючы іх поўнай або частковай адмены. Для таго каб накіраванне дэлегатаў з дакументамі такога зместу не ўтрымлівала момант службовага непадпарадкавання, маршалак і консулы рэгіянальнай канфедэрацыі лічылі патрэбным не ставіць свае прозвішчы пад актамі звароту, спрыяючы, каб сама просьба і дэлегаты да Генеральнай канфедэрацыі былі накіраваны ад жыхароў паведа. У снежні 1792 г. шляхта непрызнанага канфедэрацыяй Случарэцкага паведа выдала інструкцыю Тадэвушу Валадзько і Вінцэнту Корсаку, дэлегатам да Генеральнай канфедэрацыі, якія павінны былі прасіць адмяніць патрабаванні прысланай у павет рэзалюцыі па дастаўцы правіянту і фуражу, прапанаваць замяніць прадуктовую раскладку на «дымы» грашовымі выплатамі, а таксама давесці да кіраўніцтва факты шматлікіх злоўжыванняў расійскага войска. Перапіска павятовай канфедэрацыі сведчыць аб яе салідар-

насці з выкладзенымі ў дакуменце ініцыятывамі. Характэрна, што інструкцыя даручала дэлегатам пастаянна знаходзіцца ў Гродне пры Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ, што павінна было кампенсаваць адсутнасць у яе шэрагах асоб, прызначаных прадстаўляць інтарэсы Слуцкага павета¹⁵.

Звароты таргавіцкіх службоўцаў да Генеральнай канфедэрацыі часам выкрывалі супярэчнасці ўнутры саміх канфедэрацый. Прыкладам такой сітуацыі з'яўляецца канфлікт, які разгарнуўся ўнутры Ваўкавыскай канфедэрацыі паміж пісарам Янам Контрымам і маршалкам Францішкам Кулешам. Паводле дакументаў павятовай і Генеральнай канфедэрацый, карціна падзей выглядала наступным чынам. 30 ліпеня 1792 г. ксёндз Ян Контрым, асабісты сакратар біскупа Юзэфа Касакоўскага, прывёз у Ваўкавыск рэзалюцыю, дзе Ш. Касакоўскі пастанаўляў перадаць яму функцыі пісара павятовай канфедэрацыі. Зарэгістраваўшы рэзалюцыю ў канцылярыі, Я. Контрым склаў прысягу пісара, «абранага <...> мясцовай вольнай канфедэрацыяй», прызначыў сябе рэгентам Яна Броніча, якому перадаў актавыя кнігі і пячатку, а папярэдняга пісара канфедэрацыі Міхала Круповіча адправіў да дому¹⁶. 22 верасня Ян Контрым склаў маніфест супраць Францішка Кулешы і прыхільных маршалку консулаў Антонія Мікуты і Яна Гаснеўскага, бо ўбачыў «імкненне ўзгаданых іх мосцяў не толькі крыўдзіць насельніцтва, але і ўсяляк ачарняць пісарскую службу». У маніфесте згадана прадурэжасць канфедэратаў пры размеркаванні павіннасцей, ускладзеных на шляхту павета, перанос рэзідэнцыі суда, што было забаронена дакументамі Генеральнай канфедэрацыі, фальсіфікацыя пратаколаў пасяджэнняў, пададзены непрывабны партрэт самога маршалка, які, «нягледзячы на тое, што зараз досыць вялікая патрэба ў дастаўцы фурманак для праходзячых войск, у дадатак яшчэ сабе загадвае даваць варту, вазіць дровы для Яснавяльможнага Пана Мікуты, консула, кожны тыдзень (накіроўваючы. – В. А.) па некалькі пар коней, нават для прыватных і чужых людзей <...> фурманкі бясплатна раздае». Напрыканцы адзначалася: «Паколькі руку кожнага стрымлівае боязь помсты, каб зрабіць маніфест, то гэты будзе служыць яму за ўласны. Няхай тады ведае абывацель, каму свой прыпісаць уціск, і няхай не ўспрымае паслухмяна, што ва ўсім кіруюць часы, перад якімі скарыцца трэба; бо тыя, інтарэс якіх або ў забеспячэнні сваёй карысці, або ў задавальненні помсты, робяць такія ілюзорныя справаздачы, але дасведчыць кожны абывацель, што кіраўніцтва ніколі такіх учынкаў не ўхваліць, пра якія неаднаразова маніфестуецца»¹⁷.

Брат Я. Контрыма Фердынанд займаў пасаду сакратара Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ¹⁸. Гэта акалічнасць, а таксама месца консула ў Генеральнай канфедэрацыі ад Віцебскага ваяводства

ва дазвалялі Я. Контрыму пратэжыраваць скаргі на дзеянні нядобразычліўцаў у Ваўкавыскай канфедэрацыі, пісарам якой ён па-ранейшаму фармальна заставаўся. Згаданы маніфест меў на мэце ініцыяраваць падачу такіх скаргаў. Найбольш зручны момант для іх выдаўся ў лютым 1793 г. Ф. Кулеша, атрымаўшы універсал Генеральнай канфедэрацыі аб гатоўнасці да паспалітага рушання, паспяшаўся забяспечыць прызначэнне на пасады рэгіментарыя і ротмістраў павета прыхільных сабе асоб, абранне якіх адбылося на надзвычайным пасяджэнні канфедэрацыі, без удзелу шляхты. Група шляхціцаў павета, а таксама консул Ян Жалкоўскі, які не быў праінфармаваны аб пасяджэнні канфедэрацыі, склалі пратэсты. Генеральная канфедэрацыя ВКЛ, убачыўшы пагрозу давесці павет да канфлікту з размешчанымі расійскімі войскамі, дзеянні мясцовай канфедэрацыі акрэсліла як неадпаведныя сваім загадам, за адным разам прызнаючы яе злоўжыванні пры спагнанні са шляхты правіянту і фуражу. У маі 1793 г. яе суд прызначыў да пакарання маршалка Ф. Кулешу і трох консулаў Ваўкавыскай канфедэрацыі – Я. Броніча, А. Мікуту і Я. Гаснеўскага за саўдзел у нераўнамерным ускладненні на шляхту павіннасцей. Рашэнню суда папярэднічаў калектыўны зварот, падпісаны 33 землеўласнікамі павета¹⁹.

Рэгіянальная палітыка Генеральнай канфедэрацыі прадугледжвала яе права аднабаковай каардынацыі стасункаў паміж асобнымі канфедэрацыямі. Перад тым як увайсці ў зносіны з іншай канфедэрацыяй, маршалак канфедэрацыі ваяводства або павета звычайна атрымліваў адпаведную рэзалюцыю ад цэнтральнага кіраўніцтва. Паміж сабой рэгіянальныя канфедэрацыі зносіліся рэдка, пераважна ў пытаннях перадыслакацыі расійскага войска. Звычайна канфедэрацыі імкнуліся зменшыць яго колькасць прысутнасць на тэрыторыі сваіх паветаў, а палітыка кіраўнікоў канфедэрацыі ў гэтых пытаннях выклікала крытыку. Ш. Касакоўскі імкнуўся размяркоўваць расійскія войскі, зыходзячы з матываў палітычнай добранадзейнасці таго ці іншага павета, што, па сведчанню генерал-аншэфа расійскіх войск М.М. Крачэтнікава, стварала праблемы з іх забеспячэннем²⁰, а таксама напружанасць у адносінах паміж рэгіянальнымі канфедэрацыямі. У лістах да Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ Мінская і Рэчыцкая канфедэрацыі пыталі ў кіраўніцтва пра прычыны адсутнасці расійскіх і айчынных войскаў на тэрыторыі Аршанскага і Мазырскага паветаў, прапаноўваючы перавесці туды частку атрадаў з сваёй тэрыторыі²¹.

Такім чынам, практыка функцыянавання інстытутаў канфедэрацыі засведчыла, што зносіны паміж імі мелі пераважна субардынацыйны характар. Адміністрацыйны апарат таргавічан прадугледжваў двухузроўневую сістэму ўлады: кіраўніцтву Генеральнай канфедэрацыі ВКЛ падлягалі ваяводскія і павятовыя канфедэрацыі, раз-

мешчаныя на адным узроўні адміністрацыйнай іерархіі. Іерархічнага падзелу паміж ваяводскімі і павятовымі структурамі ў таргавіцкім апарате ўлады не існавала: канфедэрацыі ваяводстваў у адносінах да канфедэрацый іншых паведаў не з'яўляліся органамі больш высокай інстанцыі і не выконвалі функцыі нагляду і кантролю.

Як ужо адзначалася, пры вывучэнні ўзнікнення і дзейнасці таргавіцкіх інстытутаў быў ужыты сістэмны метада, што дазволіў функцыянаванне канфедэрацыі разгледзець як вынік узаемадзеяння яе арганізацый у ваяводствах і паведах, іх цэнтральнага кіраўніцтва, вайсковых аддзелаў Расійскай імперыі і насельніцтва. Аналіз канфедэрацыі як сістэмнага аб'екта прадугледжваў, па-першае, вылучэнне элементаў, якія арганічна ўтварылі таргавіцкую сістэму ўлады, па-другое, вызначэнне таго, якім чынам былі пабудаваны ўзаемасувязі паміж таргавіцкімі інстытутамі і ў якой ступені гэтыя ўзаемасувязі надавалі сістэме цэласнасць. Па-трэцяе, праводзілася характарыстыка ўзаемаадносін канфедэрацыі як сістэмнага аб'екта з вонкавым асяроддзем, у нашым выпадку з палітычна актыўнай часткай грамадства і расійскімі войскамі. Відавочна, што такая метадыка прыдатная пры вывучэнні не толькі «Таргавіцы», але і іншых канфедэрацыйных рухаў, якія ў розны час дзейнічалі на землях ВКЛ і Польшчы.

¹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). Ф. 1903. Воп. 1. Спр. 1. Л. 88.

² Гл.: НГАБ. Ф. 1901. Воп. 1. Спр. 3. Л. 9 адв., 30 адв.

³ НГАБ. Ф. 1903. Воп. 1. Спр. 1. Л. 43.

⁴ НГАБ. Ф. 1899. Воп. 1. Спр. 1. Л. 19.

⁵ Гл.: НГАБ. Ф. 1900. Воп. 1. Спр. 1. Л. 994; Ф. 1933. Воп. 1. Спр. 1. Л. 33 адв.

⁶ Там жа. Л. 1012.

⁷ Там жа. Л. 697–699 адв., 1007–1012, 1018–1019.

⁸ Там жа. Л. 755.

⁹ Там жа. Л. 765–766 адв.

¹⁰ НГАБ. Ф. 1899. Воп. 1. Спр. 1. Л. 298–299.

¹¹ НГАБ. Ф. 1901. Воп. 1. Спр. 1. Л. 164.

¹² Там жа. Спр. 4. Л. 37, 51 адв. – 52 адв.

¹³ Там жа. Спр. 4. Л. 85 адв. – 86.

¹⁴ НГАБ. Ф. 1933. Воп. 1. Спр. 1. Л. 68.

¹⁵ Гл.: НГАБ. Ф. 1934. Воп. 1. Спр. 1. Л. 110–114.

¹⁶ Гл.: НГАБ. Ф. 1899. Воп. 1. Спр. 1. Л. 18–18 адв., 21, 25 адв., 115–115 адв.

¹⁷ Там жа. Л. 102 адв. – 103 адв.

¹⁸ Гл.: Żytkowicz L. Kontrym Ferdynand // Polski słownik biograficzny. 1967–1968. Т. 13. S. 607–608.

¹⁹ Гл.: НГАБ. Ф. 1899. Воп. 1. Спр. 1. Л. 219–220 адв., 239, 306, 274 адв.

²⁰ Гл.: Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў. Ф. 41. Воп. 1/199. Спр. 174. Л. 113 адв.

²¹ Гл.: НГАБ. Ф. 1901. Воп. 1. Спр. 4. Л. 9 адв.

Паступіў у рэдакцыю 05.05.09.

Вадзім Вадзімавіч Аніпяркоў – аспірант кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў. Навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў Ю.Л. Казакоў.